

*Selçuk Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi
Sayı: 25, Sayfa 21 -32, 2008*

TÜRK SANATI İKONOGRAFİSİNDE KÜN – AY MOTİFLERİ VE ÇAĞDAŞ TÜRK RESMİNE YANSIMASI

Zuhal Arda

S.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Alaattin Keykubat Kampüsü Selçuklu-KONYA
arda.zuhal@gmail.com

ÖZET

Bir eşyanın üzerinde çizikleme, süsleme insanlık tarihinin en eski çağlarından beri görülmektedir. Süsleme sanatında, geometriksel formlar içinde çok önemli bir yere sahip olan kün ve ay motifleri, Türklerin Orta Asya’ dan günümüze kadar gelen eserlerinde yer almıştır.

Türkler’in Müslüman olmadan önce kün ve aya yükledikleri anlamlar ve efsaneler, yaşam biçimlerinde kullandıkları eşyadan mekâna etkili olmuştur. Motif ve simgesel anlamda diğer geometrik formlarla iç içe kullanılan kün ve ay motifleri, Anadolu’ ya gelen ve Müslüman olan Türkler’ in mimari eserlerinde etkin olarak kullanılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dini ve sivil mimaride, mezar taşlarında, kullanılan eşyalarda çokça işlenen bu motiflerin ikonografisi ve günümüze kadar gelişimi ve Çağdaş Türk Resmine etkisi, bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sanatı, İkonografi, Kün, Ay

*Selçuk Üniversitesi
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi
Sayı: 25, Sayfa 21 -32, 2008*

THE MOTIFS OF THE SUN AND THE MOON ICONOGRAPHY IN THE TURKISH ART AND THE EFFECT OF CONTEMPORARY TURKISH ART

Zuhal Arda

Selçuk University Fine Art Faculty Selçuklu KONYA
arda.zuhal@hotmail.com

ABSTRACT

Making drawings and decorations on commodities have been experienced through the earliest ages of mankind's history. The natural forms of decoration are consisted of two elaborate styles as geometric and organic. Motifs of the sun and moon which are considered important in geometrical forms come to appear in the artistic works of Turks that have been brought from the Middle Asia culture up today.

The meanings and myths which the Turks put upon the sun and the moon before they converted to Islam have been effective on things and ambiances in their daily life. In a symbolic sense, motifs of the sun and moon that are used with geometric forms were intensely used in living places and in the architectural works of Turks in Anatolia. Iconography of these symbols and their influence on contemporary Turkish Art are the main objective of this study.

Keywords: Turkish Art, Iconography, Sun, Moon

GİRİŞ

İnsanoğlu dünya üzerinde yaşamaya başladığı günlerden itibaren gökyüzündeki gününü ısıtan güneşten ve geceleri gizemli bir şekilde karanlığı aydınlatan aydan etkilenmiştir. Nedenini bilmediği doğa yasaları, korkuları, özellikle ölüm korkusu yüzünden baş edemediği, yenilgiye uğratamadığı olay ya da varlıklar karşısında yüce varlıklara sığınmıştır. Bu yüzden gündüzleri ısıtan ve aydınlatan güneş, geceleri gökyüzünde esrareniz bir biçimde parlayan ay insanoğlu için bir güç kaynağı olmuştur.

Özellikle güneş; tüm evreni aydınlatan, taşıdığı hayır ve şer vasıflarıyla, köklü inanışların yarattığı geleneklerle tanrılar üstü bir varlık olarak mitolojilerde yer almıştır. Ay'da gizemi, küçülüp büyüyen, üzerindeki koyu ve açık lekeli yapısı ve gel-gitlere sebep olan çekim gücüyle mitolojiden masallara kadar konu olmuştur. Dünya üzerinde yaşayan tüm milletlerin ay ve güneş tanrıları vardır.

Eski Mısır'ın Ra (güneş tanrısı), Ammun (Sümer'lerin güneş tanrısı), Aglibol (eski Suriye'nin ay Tanrısı), Almaagah (Güney Arabistan Krallığı Saba'nın koruyucu güneş tanrısı), Arma (Hitit ay tanrısı), Arinna (Hitit güneş tanrıçası, devletin kurucusu), Artemis (Yunan ay tanrısı), Diana (eski İtalyan ay tanrısı) Hilal (Eski Arabistan'da ay tanrısı), Mani (Kuzey Alman geleneğinde ay tanrısı), Marama (Yeni Zelanda'da Maorilerin ay tanrısı) gibi. Bunlara ek olarak ay ve güneş tanrılarında yüzlerce sayılabilir.

Türklerin yaşamında da gündüzü ve geceyi aydınlatan, hayat kaynağı güneş ile geceyi aydınlatan ay çok önemli yer tutmaktaydı.

TÜRK SANATI İKONOGRAFİSİNDE KÜN VE AY

Güneş (kün)

Türkler, çok eski çağlardan beri güneşli yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Hunlar hem güneşe, hem de aya çok saygı gösteriyorlardı. Güneş doğunun, ay da batının sembolüydü. Çadırların kapısı törenlerde doğuya açılıyor, diğer zamanlarda ise güneşe açılıyordu. Hunlar' da güneşe üç kere diz çökülerek selam veriliyor ve kurbanlar adanıyordu. Türk düşüncesinde ve destanlarda "güneş" dişi, "ay" ise erkek olarak simgeleniyordu. Anadolu'da Güneş bir ayna olduğundan şamanlar fallarını aynaya bakarak açıyorlardı. Tanrı güneşi, insanların ısınması ve aydınlanması için vermekteydi. Güneşle ilgili olarak Altay ve Moğollar'da da birçok efsane mevcuttur. Türkler'de güneş sıcaklık, ay ise soğukluk sembolü olarak görülmüştür. Gündüzleri sıcaktan yanarken, geceleri soğuktan üşümeleri bu düşünceyi doğurmuş olmalıdır. Soylu Kırgız hanlarının güneşten türediğine inanılıyordu. Ayrıca Türkler' de Gün-han, Ayhan isimleri de çok kullanılmıştır. Oğuz Han'ın gökten düşen hatunundan olan oğlunun adı Günhan idi. Güneş ile ilgili olan birçok terim eskiden olduğu gibi günümüzde de kullanılmaktadır. Uygurlar Mani dinine girdiklerinde güneş ve ay çok önem kazanmıştır (Ögel, 1998).

Kün kelimesi hem güneş, hem de gün anlamına geliyordu. Kün damgalarından biri ortasında tek nokta olan dairedir. Alevli daire de güneşe karşılık olarak kullanılır. Güneş umumiyetle alp ve hükümdar sembolü idi. "Kün-ay" tabiri Türkçe'de "görüştük", güneş ile hilalin gökte birlikte görülmesi demektir (Ögel, 1998).

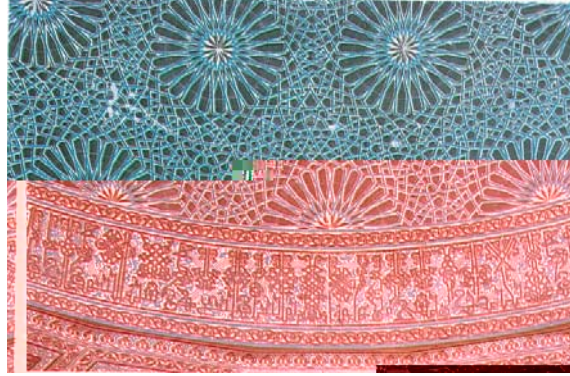
Türkler, ayı yaratan büyük tanrıya inanırlardı. Altayların şaman dualarında bu inanış devam etmekteydi. Ayrıca ay güzellik sembolü idi. Türk destanlarında güneş gözlü, ay ağızlı, ay yüzlü yiğitlerden bahsedilir. Ayın şekilleri Türklerin edebiyatında da büyük yer tutmaktadır (Ögel, 1998).

Esin'e (1972) göre, Türk milletinin dünyaca ünlü hilal, güneş ve yıldız sembolleri, Türk ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Esin, bu armaların, menşeinin astral ikonografi bakımından zengin olan ve iyi tanınan yakın doğuda arandığını, hâlbuki Türk kültürünün doğduğu iç Asya çevresinde, Proto-Türk olarak kabul edilen Türklerin gök ibadeti içinde yer alan astral ikonografinin de aynı derecede zengin olduğuna işaret eder (Esin, 1972). Hunlarda gök ve dünya planı ile ay ve güneş sembolleri, hükümdarın ayın elbisesine, öldükten sonra da mezar ve tabutuna resmedilirdi. Göktürk yazısı ve damgalarında pek çok astral mahiyette işaretler görülür. Selçuklu devrinde ok ve yay anlamına geldiğini öğrendiğimiz sembollerin çok benzerlerine Orkun ve Yenisey damgalarında rastlanmaktadır. Dokuzuncu yüzyılda Müslüman olan İtil Bulgar hükümdarları sikkelerinde kün-ay motifleri, Hakanlı hükümdarı Aslan Han'ın sikkesinde de parlaklık sembolü kün-ay motifleri yer alır. Orkun çevresinde İslami devirden kalan mezar taşlarında da kün-ay motifleri bulunmaktadır. Güneş ve ay, Uygurlarda da hükümdar damgaları olarak kağanların yazdığı mektuplarda kullanılıyordu. Erken Müslüman olan Türk devletlerinin paralarında zaviyeli yıldız veya güneş motifi pek çoktur. Selçuklu sikkelerinde de yer alan bu motifler, "Mühr-ü Süleyman" adı altında İlhanlı ve Osmanlı ikonografisinde geçmektedir (Esin, 1970).

SELÇUKLU VE OSMANLI SANATINDA KÜN (GÜNEŞ) VE AY MOTİFLERİ

Hızlı ve büyük kitleler halinde Müslüman olan Türklerin, daha önce bağlı oldukları inanç sistemlerine ait motifleri Anadolu'ya taşıyıp getirmeleri doğaldır. 13. yüzyıl sonuna kadar İslami düşünce toplum hayatının tüm kesimine bütünüyle hakim olamamış, ancak mevcut unsurları bir düzene sokabilmiştir. İşte ne olduysa bu sırada olmuş, motif, figür, tasvir vs. terimleriyle tanıdığımız ne varsa toptan bir değişim sürecine girmiş, inanç sistemi, daha eskiye ait formları tanınmaz hale getirmiş, diğer bir kısmını ise tamamen ortadan kaldırmıştır. Mülayim, bu değişim sürecinde sanata yeni giren formlarla, kaybolup gidenlerin "terminolojik" açıdan çaresizlikleri ortaya çıkardığını ifade eder (Mülayim, 1999).

Mülayim'e (1999) göre; Türk sanatındaki geometrik şekillerden bir kısmının Ege-Akdeniz çevrelerinden, ama en çoğunun da İslam öncesi Türk inançlarından gelmektedir (Haç, gamalı haç, altı köşeli yıldız, güneş ve ay motifleri). Geometrik tasarımların nasıl yapıldığı ve süslemenin malzeme üzerine nasıl işlendiğine dair yazılı belge yoktur. Orta Çağ Türk süslemelerindeki geometrik kompozisyonlar, çizgi sistemleri ve kapalı şekil geçmeleri olarak iki temel kaynağa dayanmaktadır (Mülayim, 1999).

Resim 1. Konya Karatay Müzesi

Geometrik örneklerin içinde dairesel formların en ilginç olanı, Konya Karatay Medresesi' nin avlusunu örten on iki metre çaplı kubbenin iç yüzünde görülmektedir. Bu yapıda ana mekâna girince firuze, lacivert çiniler zeminde kullanılan beyaz alçının üzerinde yer almakta olup, ilk etki "gece gökyüzü" nü anımsatmaktadır(R.1). Uzaktan seyredenlerde derin etkiler bırakan bu kompozisyonda göze ilk çarpan özellik, takımyıldızlarından kurulu olmasıdır. Kompozisyonun ana motifi olan büyük yirmi dört kollu yıldız gökyüzündeki yıldızların sembolü olarak, aynı zamanda da İslam sanatında güneş (şems) tek başına ana motif olarak kullanılmaktadır. Bu düzenleme bir merkezden yönetilen kâinat düşüncesini çağrıştırmaktadır (Mülayim, 1999).

Güneş formunun en erken örnekleri, Amasya'da Halifet Gazi Türbesi' nde taş tezyinat olarak portalde rozetler halinde görülmektedir. Niğde Alaaddin Cami (1223) ve Divriği Darüşşifası (1228-29) portallerinde görülen çok harap durumdaki insan başı şeklinde, uzun örgülü saçlı rozetlerin ise ay ve güneşi sembolize ettiği söylenebilir. Antalya-Burdur yolundaki İncir Han'ın portalinde (1238-39) yer alan iki aslan kabartması üzerinde güneş rozetleri görülür. II. Keyhüsrev devri Selçuklu paralarında, aslan-güneş bu hükümdarın arması olarak kullanılır. Cizre Köprüsü'nde insan büstü, aslan üzerinde güneşi, boğa üzerinde ise ayı canlandırır.

Öney'e (1992) göre; Selçuklu sanatında hayvan figürlerinden kartal, aslan ve sfenks figürleri güneşi, ejder ve tavşan figürleri de ayı temsil etmektedir. Konya-

Mevlana Müzesi'ndeki küre buhurdanlığın üzerindeki dördü üstte, dördü altta delik iş tekniğiyle süslenmiş sekiz madalyon bulunmaktadır. Bu madalyonlar güneşi temsil etmektedir. Anadolu Selçuklu sanatında güneş ve ay sembollerine taş süslemede olduğu kadar, madeni eşyaların süslemesinde de çok sık rastlanmaktadır. Bugün, müzelerde bulunan ayna, tas, buhurdanlık gibi birçok madeni eşya üzerinde güneş ve ay sembolleri görülmektedir.

Osmanlı döneminde de camilerde mihrap ve mimber süslemelerinde rozetler görülmektedir. Bu sefer malzeme mermer, ahşap ve çini olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'daki Mihrimah Sultan ve Sokullu Mehmet Paşa Camileri'nin mihraplarında rozetlere rastlanmaktadır.

Osmanlı minyatürlerinde güneş de yedi gezegenden biri olarak yerini alır. Güneş; Şems, Mihr, Hur gibi adlar alır. Yıldızların en parlağı olup, bütün yıldızları görünmez yapar ve Ay'a ışık verir. Denizi, karayı canlıları etkiler. Isısıyla buharlaşma olur, bunun sonucu olarak bulutlar oluşur, yağmura neden olur, bitkiler yeşerir. Canlılar güç kazanır. Güneş (resim 2), minyatürlerde değişik şekillerde yer alır. Büyük yuvarlak insan yüzü şeklinde, çevresinde sarı alevler şeklinde tasvir edildiği gibi aslan burcu ile güç, gösteriş simgesi olan Güneş özdeşleştirilmektedir (And,1998).

Resim 2. Acaibü'l Mahlukat

Ay ise Dünya'ya en yakın gezegen olarak birinci kat gökte bulunur. Diğer bir adı da Kamer'dir. Şems altınsa Kamer gümüşdür. Bir inanışa göre ayın ilk yarısında dikilen ağaçlar kolay tutar. Ay minyatürlerde elle tutulan daire içinde tasvir edilir.

Özellikle Levni'in minyatürlerinde ay sıkça yer alır. Kimi zaman hilal şeklinde, kimi zaman da dolunaydır. Levni'nin Surname-i Vehbi'sinde yer alan bir minyatürdeki (Ok Meydanı'nda bir gece gösterisi) ay ve yıldızlar, aydınlık bir geceyi anlatmak için simgesel olarak resmedilmiştir

Resim 3. Levni, Surname-i Vehbi

GÜNEŞ VE AY MOTİFLERİNİN ÇAĞDAŞ TÜRK RESMİNE YANSIMASI

Resimde güneş doğayı aydınlatır, ısıtır, can ve renk verir (Çünkü renk, özellikle izlenimcilerden beri ışık olarak bilinmektedir). Ancak onun ışığında ressam, doğanın yapısını, biçimleri, rengini kavrayabilir. Bunun için doğadan yararlanmak isteyen sanatçı, güneşin kendisine en iyi olanağı verdiği yöreye gider. Örneğin kuzeyin insanı Van Gogh, güneşin ışınlarının cisimler üzerindeki yansımalarını tuvalinde yansıtmak için güneşe, Arles'e gitmiştir. Oradan yalnız tarlaları, gündöndüleri değil, pencereden, kapıdan süzülen güneşi, yaz ışığındaki hasır sandalyeleri resmeder. Bu melankolik ve yalnız adamın resimlerinde ölümün, çaresizliğin ve duygu yükünün simgesi olan ayı değil de güneşi seçmesi ilginçtir.

Güneşin parlaklığını, ayın ışığını ve evrelerini yalnızca ressamlar değil, yazarlar, ozanlar, besteciler de işlemişlerdir. Ortaçağ kitap resimlerinde, bugüne değin her yerde her dönemde güneşin sanatçıları gibi gecenin, ayın sanatçıları olmuştur. Romantik duygusallığın ağır bastığı resimlerde ressamlar doğayı gündüz gözüyle değil, geceleri ay ışığında resimlemeyi yeğlemişlerdir. Ay ışığı kuşkusuz, insan bedenlerini, nesnelere aydınlatmaya yetmez, ancak gece yarısında deniz görünümünü büyülü hale getirir.

Batılı anlamda Türk Resim sanatında güneş ve ay motifleri, pirimitiflerden (Türk resminin öncüleri) günümüze değin birçok ressamın resmine girmiştir. Bu resimlerde ay ve güneş, bazen aydınlatıcı unsur, bazen masalsi bir görünüm, bazen romantik geceyi tasvirlemek için kullanılmıştır.

Primitiflerde ve onları izleyen Asker Ressamlar Kuşağında ay, denizi ve doğayı gizemli bir hale getiren güzellik olarak yer almıştır. Hoca Ali Rıza, Halil Paşa gibi asker ressamın resimlerinde ve Çallı Kuşağı içinde yer alan birçok ressamın izlenimci tarzındaki doğa resimlerinde ay ve güneş, doğrudan obje olarak yer almamış olsa da aydınlığı ve yansımaları ile resimde varlığını hissettirir.

Akademi eğitimi alıp, çocuksu duyarlılığını hiç kaybetmemiş olan Ressam Fahir Aksoy'un "Güneşli Peyzaj" resminde güneş, turuncu renkte eserin tümüne hakim olarak görülmektedir (R.4). Aksoy'un, gündelik hayatın görüntülerini aktardığı ve en ince ayrıntısına kadar işlediği "Bahçem" (R.5) adlı resminde ise yine güneşi, turuncu bir top gibi resmin başköşesine yerleştirmiştir.

Resim 4. Fahir Aksoy, Güneşli Peyzaj, 1916

Resim 5. Fahir Aksoy, Bahçem, 1916

Yine Nevzat Akoral'ın "Akşama Doğru" resminde, güneş motifinin çok belirgin ve aktif olarak resmin tümüne hakim olarak görülür (R.6).

Resim 6. Nevzat Akoral, Akşama Doğru, 1926

Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında ise, 1933 de D Grubu Ressamları ve Müstakiller içinde resimde güneş ve ay motifine pek rastlanmaz. Herhangi bir gruba dahil olmadan resimde anlam ve öyküleme üzerine ağırlık veren çoğu ressamın eserinde güneş ve ay motifi görülmektedir. Örneğin; Nurettin Ergüven'in "Fethiye'de Gurub" adlı tablosunda olduğu gibi bazı resimlerde güneş, doğrudan doğruya bir obje olarak yer alır. Yine Ergüven'in "Peyzaj" adlı tablosunda da ay, obje olarak olabildiğince kocaman ve resme hakim olarak resmin merkezinde görülmektedir (R.7-8).

Resim 7. Nurettin Ergüven, Fethiye'de Gurub, 1969

Resim 8. Nurettin Ergüven, Peyzaj, 1971

İbrahim Çallı'nın öğrencisi olan Eşref Üren'in resimlerinde daha çok Ankara görüntüleri yer alır. "Oran'da Akşam" adlı tablosunda güneş bir turuncu top gibi resmin merkezini oluşturmaktadır (R.9).

Resim 9. Resim Eşref Üren, Oran'da Akşam, 1970

Resimlerinde öyküsel anlatımlara yer veren Ressam Cihat Burak, Köroğlu, Pehlivanlar, Atatürk, Nazım Hikmet gibi resimlediği kişilerin yaşam öykülerine yer verir. Diğer yandan yaşamın çarpıklıklarına da mizahi bir anlayışla yaklaşarak masalımsı anlatımlarla renkli ağaçlar, parlak gökyüzü, ay ve güneş tasvirleri yapmıştır. Cihat Burak'ın "Mobidik" adlı resmindeki masalımsı anlatım, ayın gizemli varlığıyla bir düşe dönüşmüş olup, içten bir anlatımın benimsendiği bu tabloda ay, bir masal ülkesini anlatır gibidir (R.10).

Resim 10. Cihat Burak, Mobidik, 1979

Türk Resim Sanatı içinde ay ve güneş motifi resmedilmiş daha birçok resimden söz edilebilir. Ay ve güneşin motif ve bir obje olarak resimde yer alması, Çağdaş Türk Resminin gelişimi göz önüne alındığında, güneş ve ay motifinin yer aldığı resimler, belli bir dönemi ağırlıklı olarak işaret etmezler. Daha ziyade fantastik, öyküleme ve naif resmi benimseyen ressamların bu motifleri resimlerinde sıkça kullandıkları görülmüştür.

SONUÇ

Türk sanatında, Orta Asya'dan günümüze kadar kullanılan süslemelerde yer alan geometriksel formlar arasındaki kün (güneş) ve ay motifleri önemli bir yere sahiptir. Türklerin Müslüman olmadan önceki yaşamlarında kün ve aya simgesel olarak birçok anlamlar yükledikleri ve hükümdar sembolü olarak kullandıkları bir gerçektir. Türkler, Anadolu'ya göç edip Müslüman olduktan sonra da kün ve ay motiflerini, Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri çerçevesinde İslamiyet'in inanç sistemi ile birleştirerek dini mimaride, günlük yaşamlarında kullandıkları madeni eşyalar üzerinde yeniden yorumlamışlardır. Özellikle cami mihraplarında, medrese ve şifahanelerin portallerinde, çinilerde, buhurdanlık, ayna gibi günlük kullanılan eşyaların madeni işlemlerinde kün ve ay motifine önemli ölçüde yer verilmiştir.

Batılı anlamda Çağdaş Türk Resminde ise güneş ve ay motifinin, bazen aydınlatıcı unsur olarak tüm resme yayılan gizli bir ışık veya bir obje olarak kompozisyonun içinde yer aldığı görülmektedir. Türk Resim Sanatı içinde güneş ve ay motiflerine, genellikle masalımsı anlatım ve naif sanat anlayışını

benimseyen ressamın resimlerinde sıkça rastlanmaktadır. Bu da Türklerin gök cisimlerinin en önemlilerinden olan ay ve güneş'ten her dönemde etkilendiği, plastik ve estetik değer olarak sanatına yansıttığının bir göstergesidir. Türk Sanatının, Türklerin Orta Asya'dan gelen kültür birikiminin, Anadolu'ya yerleştikten sonra yeni öğelerle birleşerek ve gelişerek yol aldığı söylenilebilir. Şüphesiz Türk Resim Sanatının kökenlerini iyi irdelemek bugüne ışık tutacaktır.

Türk Sanatının beslendiği kaynakları bilmeden günümüz sanatını anlamak ve anlamlandırmak mümkün görünmemektedir.

KAYNAKLAR

- Edgü, F. (1998). “Resimde Ay”. Sanat Dünyamız. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, S. 68.
- Esin, E. (1972). “Kün-ay”, 7. Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK Basımevi.
- Giray, K. (1997). Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mülayim, S. (1999). Değişimin Tanıkları, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi. Ankara: II. Cilt, TTK Yayınları.
- Öney, G. (1992). “Anadolu Selçuklu Mimari Süslemeleri ve El Sanatları” Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.